

JAROSLAV MANDÁT

Z DĚJIN ZÁPISŮ A PUBLIKACE LIDOVÝCH POHÁDEK NA RUSI

(K šestému vydání Afanasjevova sborníku ruských pohádek.)

1.

Lidová pohádka patřila odedávna na ruské půdě k nejoblíbenějším a nejrozšířenějším folklorním žánrům. Zápisy a publikace jejích autentických textů se však pozdíl za jinými druhy lidové poesie, např. za lidovým příslovím a lidovou písní. Lidová báchorka pronikala sice velmi intenzivně do ruského písemnictví od druhé poloviny 17. století, avšak vlivem složitých sociálně-historických podmínek a zejména pak raně osvícenských a romantických představ o možnosti a nezbytnosti „vylepšovat“ folklorní texty, jež převládaly v literárním myšlení 18. a první poloviny 19. století, vychází první vydání pravých lidových pohádek až na přelomu 50.—60. let minulého věku. Byl to sborník *Narodnyje russkije skazki* (1855—1863) od A. N. Afanasjeva. Princip přesného podání lidového originálu v sběratelské činnosti zastávali již před Afanasjevem představitelé pokrokové a demokratické vědy, např. členové *Volnogo obščestva* a zejména Bělinskij. Velký kritik vyžadoval publikaci pravých lidových pohádek, zapsaných přímo z úst skutečně lidových vypravěčů.¹ Tyto výzvy byly však v první polovině 19. století ještě ojedinělé a nedostalo se jim patřičného ohlasu v literatuře a sběratelské praxi. Teprve v 60. letech tohoto věku zvítězilo za změněné sociálně-politické situace nové hledisko.

Význam Afanasjevova pohádkového sborníku vynikne nejlépe na pozadí dějin zápisů a publikace ruského pohádkového eposu. Afanasjev překonal ve své práci do značné míry starou tradici všelijaké spisovné úpravy lidových textů a dal zároveň podnět k úvahám (N. A. Dobroljubov), z nichž se zrodila vskutku nová technika folklorních zápisů a jejich uveřejňování, jak ji známe v oblasti ruského pohádkosloví např. ze sborníku N. Je. Ončukova *Severnyje skazki* (1908). S tohoto hlediska je Afanasjevova sbírka jakýmsi dělítkem dějin publikace lidových pohádek na dvě etapy: starší a novou.

V starším (předafanasjevském) období setkáváme se se zápisy a publikací autentických textů lidových pohádek jen jako se zcela výjimečným jevem. Folklorní povídka žila tehdy ve své čisté podobě téměř výhradně jen v ústní tradici — psal o tom např. V. Levšijn v předmluvě k svému sborníku *Russkije skazki* (1780—1783). Ještě v r. 1816 litoval V. A. Žukovskij v dopise k Anně Petrovně Zontagové, že národní poesie (lidové pohádky a legendy) mizí beze stop, poněvadž jí nikdo nevěnuje pozornost a nezapisuje ji.² Někteří sovětsí badatelé vidí příčiny tohoto jevu v tom, že staří písmáci nepřikládali lidovým pohádkám literární význam. Jiní zase tvrdí, že tu působila censura a sama skutečnost, že báchorky byly tehdy natolik rozšířeny, že nikdo ani nepomyslel na jejich systematické zapisování. Tyto dva poslední názory však kolidují s faktem, že v téže době bylo zapsáno mnoho lidových přísloví, jež byla stejně rozšířena jako pohádky a vyznačovala se často nemenším sociálním ostrím. Zdá se, že rukopisné zápisy lidových povídek přece jen existovaly, i když nebyly jevem hromadným. Mnohé z nich se ztratily, asi tak, jako četné redakce památek staré rukopisné vypravěčí literatury.

Početné nanejvýš skromné staré rukopisné zápisy autentických textů lidových pohádek patří vesměs do 18. století. První rukopisné sborníky folklorních povídek pocházejí až z 20.—30. let 19. věku. Nebyly však dosud probádány a nevíme, zda a do jaké míry vskutku obsahují lidové originály. Není vyloučeno, že byly opsány z jarmarečních tisků.³

Ve folkloristické literatuře se často uvádí, že ruská lidová pohádka byla zapsána již v 17. století Angličanem Samuelem Collinsem, který navštívil Rusko v letech 1659 až 1666. Collinsovy zápisy jsou však jen volnou reprodukcí dvou pohádek o Ivanu Hrozném. Mají význam pro studium látkovědné, ale přesný text lidové pohádky nepodávají.

Z 18. století se dochoval jediný zápis lidové povídky v rukopisu literárního charakteru (*Skazka ob Ivane Belom*). Jinak nacházíme její autentické texty jen v soudních aktech (zápisy tří pohádek o Petru I. a *Skazka ō Šibarše*). Rozvedeme nyní poněkud podrobněji

tyto naše údaje s cílem zpřesnit na základě nových vědeckých poznatků soudy a údaje S. V. Savčenko a o dané otázce v jeho monografii o lidové pohádce⁴ a dále vyvrátit dlouho živou „teorii“ o tom, že v staré době neexistovala v ústní tradici lidová pohádka té podoby, jak ji známe ze zápisů 19.—20. století.

Jediným zápisem právě lidové pohádky (obsahem i formou) v rukopisném materiálu literárního charakteru ze století 18. je — jak už bylo připomenuto — *Skazka ob Ivane Belom*. Její text uveřejnil N. S. Tichonravov ve své knize *Letopisi ruskoj literatury i drevnosti* (t. III, M. 1861, str. 8—15), ale badatelé jí nevěnovali dlouhou pozornost. S. V. Savčenko se domníval, že osud rukopisu, z něhož byla otištěna, je neznámý.⁵ S. F. Jeleonskij opravil tento nepřesný údaj a značně rozšířil naše znalosti o zkazce.⁶ Rukopis je uložen ve sbírce N. S. Tichonravova (Všesvazová knihovna V. I. Lenina), č. 11. Odtud byl vzat text a otištěn v *Letopisjach ruskoj literatury i drevnosti* s nepřesným datováním — 1769—1774. Bývalí majitelé sborníku, v němž tato pohádka je zapsána, uváděli vedle svého jména postupně tato data: 1766, 1767, 1768 atd. V originále nemá pohádka název, který jí dal — snad málo zdařile — teprve její vydavatel. Je to spíše jedna z četných variant na sujet lidové rozprávky „zvířata-zeťové“, kontaminující se s povídkou o „třech carstvích“. Ivan Belyj se vyskytuje až ve druhé části povídky, zatím co v první není o něm dokonce ani zmínky. Kontaminace tu má mechanický charakter. Sborník s textem pohádky vznikl zřejmě v Charkově. Můžeme tak soudit podle zápisů jeho bývalých vlastníků (např. „... ja niže podpisavšijsja charkovskij žitel“ nebo „... ja niže podpisavšijsja goroda charkova žitel taras danilov sin poddubnoj“ atd.) a podle ukrajinismů v jeho jazyce. S. F. Jeleonskij rozebral kompoziční a stylistickou stránku povídky a přesvědčivě na příkladech dokázal jejich úplnou totožnost s poetikou lidové pohádky. Dospívá nakonec k názoru, že tu jde o autorský zápis samého pohádkáře, který psal tak, jak slyšel od „bachurej“ a jak sám vypravoval. Písař sice tu a tam užil knižních výrazů, ale ty jsou řídké a celkový folklorní styl nenarušují.⁷

S. V. Savčenko považoval ještě jednu rukopisnou povídku 18. století za dobrý zápis lidové pohádky. — *Skazku o Mizgire* (1762).⁸ Současná sovětská věda tento názor nesdílí. Označuje ji za památku staré rukopisné satirické literatury s pohádkovými motivy typu povídky o Semjakinově soudu. Thematicky se úzce pojí se starými rukopisnými satirami na duchovenstvo. Satirický šleh je tu vyjádřen ve formě „pohádky o hmyzu“.⁹

Velmi cenný materiál o dějinách lidové pohádky v 18. století objevili ruští badatelé v neliterárních pramenech — v archivních listinách o přechínech proti státu. Soudní písaři, kteří protokolovali výpovědi obžalovaných a svědků, zachytili na štěstí i texty několika pravých lidových povídek o carovi.

Takovou je především *Skazka o Šibarše*. Vypráví se v ní v hanlivém tónu o Ivanu Hrozném. Podle slov I. V. Belja je va, který vydal její text, pochází z r. 1740. Neznámý písař zaznamenal vyprávění lidového pohádkáře tak svědomitě, že jeho zápis je dokonce úplnější než ústní varianty v pozdějších sbírkách sběratelů-specialistů.

V listinách „tajné kanceláře“ z první poloviny 18. století byly nalezeny tři autentické zápisy lidových pohádek, spjaté již s osobou Petra I. Zvláště cenný je text z r. 1704. Jeho autor — písař Preobraženského úřadu — zachytil svým perem téměř doslova vyprávění „guljaščege čeloveka“ Nikity Minina o carově pobytu za hranicemi. V týchž úředních dokumentech byl objeven zápis jiné pohádky o Petrovi I. Je to varianta druhé Collinsovy povídky (Ivan Hrozný krade se svým poddaným), ovšem s tím rozdílem, že sujet je přenesen z Ivana Hrozného na Petra I. Analogický jev není v ruském folkloru ojedinělý. Zápis se zachoval ve čtyřech proměnách: 1730, 1745, 1752 a 1754. Obdobu pohádky z r. 1704 představuje třetí zápis z r. 1726. Jakýsi Vasilij Lazarev prý slyšel v Moskvě, že car Petr I. div nezahynul v Rize rukou svých nepřátel. Zachránil ho ruský voják s pomocí „děvký-inozemky“.

Tím jsme vyčerpali všechny dodnes nám známé přesné zápisy lidových pohádek až do počátku 19. století. Tento materiálový nedostatek vedl některé badatele k tvrzení, že právě v době předpetrovské a v 18. století existovaly jakési jiné ruské lidové pohádky, jež se nepodobaly ústním povídkám zapsaným sběrateli 19.—20. století. Tak např. V. Šklovskij psal: „Soudím, že ty pohádky, jež nazýváme dnes pravými lidovými a jež se začaly zapisovat v 30. letech (Bronickij),¹⁰ že tyto pohádky v 18. století ještě neexistovaly. Co existovalo pod velmi neurčitým názvem „skazka“ v Rusku do 18. století — to prostě nevíme...“¹¹ Tuto „teorii“ o mládí ruského pohádkového eposu vyvrátili sovětské badatelé teprve v posledních letech.¹² Z citace vyplývá, že V. Šklovskij si neujasnil dva různé pojmy: lidová pohádka v mnohověké ústní tradici a skutečně „velmi neurčitá“ knižní povídka — „pohádka“ v Rusku do 18. století. Svou formulaci problému dospěl badatel k popření specifických zákonitostí historického vývoje lidové slovesnosti a k vyslovení nevíry v tvůrčí schopnosti lidových vrstev v době starší. Výše uvedené zápisy lidových

pohádek (zejména „Skazka ob Ivane Belom“) jsou průkazným svědectvím o tom, že motivy obsahu, kompozice, styl a postupy pohádkového vyprávění se v 18. století velmi málo lišily od typických tradičních klasických vzorů, jak je známe z pozdějších pohádkových sborníků 19.—20. století. Ani námitka, že „theorie“ o jiné pohádce v staré době má na mysli historické změny v procesu vývoje pohádkové tradice, neobstojí, neboť uvádí jinak správnou metodologickou zásadu ad absurdum.

Několik slov v této souvislosti o termínu „skazka“. S. V. Savčenko konstatoval ve své zmíněné již knize o pohádce, že slovo „skazka“ v nynějším svém folklorním významu není v staré ruštině doloženo. V písemných památkách ruského středověku užívalo se výrazu „basn“.¹³ Označení lidové pohádky termínem „skazka“ vyskytuje se po prvé teprve v 17. století — v r. 1649. Ještě před tímto datem setkáváme se sice se slovem „skazka“ v staroruských písemných dokumentech, avšak v jiném (právním) významu (= svědectví, zpráva, oznámení, soupis, výpověď svědků). V tomto smyslu užívalo se ještě v 18. století a částečně v první polovině minulého věku. S. V. Savčenko, opíraje se o tato zjištění, velmi opatrně usuzuje o stáří termínu „skazka“ pro označení folklorní povídky. Píše doslova: „Slovo „skazka“ jako název pro určitý druh povídek, nevyznačuje se patrně (rus.: povidimomu) zvláštním stářím.“¹³ Současní badatelé opakují často doslova tuto Savčenkovu domněnku, ale vypouštějí již významné slůvko „patrně = povidimomu“. Tvrdí pak docela jednoznačně, že termín „skazka“ ve významu „lidová pohádka“ není starý a že měl původně právní význam.¹⁴ Tím vlastně chtějí nechtějí vyslovují myšlenku o nelidovém původu slova „skazka“. Proti učení o aristokratickém původu lidové tvorby slovesné v literární terminologii vystoupil před několika lety P. D. Uchov. Dovodil nanejvýš průkazně, že dodnes živý názor o nelidovosti termínu „bylina“ je mylný.¹⁵ Měl proti nám tu výhodu, že mohl svou myšlenku podepřít materiálem. Avšak ani nedostatek dokumentů nebrání nám v tom, abychom zavrhlí tvrzení o nelidovém (kancelářském!) původu slova „skazka“ (= lidová pohádka). Soudíme naopak, že existovalo v ústní tradici už dávno. Snad bylo omezeno na jisté nářečí a teprve později převládlo nad starším (obecně ruským) označením „basn“. Jiný výklad daného problému s hlediska marxisticko-leninského pojetí lidu a lidové poesie je stěžejí přijatelný.

2.

V 17. století a v první polovině 18. století proniká lidová pohádka do rukopisné literatury relativně demokratických sociálních vrstev. Slovesná díla tohoto písemnictví tvořila tehdy nesporně základní beletristický fond a měla mnohem větší společenskou úkonnost než umělá poesie, fixovaná tiskem. Ta žila jen v „horních“ vrstvách šlechty a na carském dvoře.¹⁶ Studium vzájemných vztahů mezi starou rukopisnou literaturou a pohádkou poskytně nám ještě cenná svědectví o ideově-umělecké stránce pohádkového eposu dané doby. Jedno je však jisté již dnes: lidová pohádka se šířila prostřednictvím památek psané literatury jen ve větší či menší spisovné úpravě. Takové polofolklorní a poloknižní tvary se nazývaly zpravidla: „skazka“, „skazanije“, „istoriji“ nebo „povesť“.

Od 60. let 18. století prolomuje se lidová pohádka pod vlivem značného vzrůstu společenského boje a sociálního hnutí do tištěné knihy. Čtenář se s ní seznamuje opět jen ve větším či menším literárním zpracování. Sborníky M. D. Čulkova *Peresmešnik, ili slavenskije skazki* (4. sv. — 1766—1768; 5. sv. — 1789) a V. Levšina *Russkije skazki* (1780—1784) položily základ k svéráznému literárnímu žánru „ruské pohádky“, který je podivným květem usilovné snahy ruské literatury o národní svěbytnost a výrazem estetických zájmů velké části tehdejší čtenářské obce. „Ruské pohádky“ jsou pestrou směsí rytířského románu, tradice rukopisné literatury vyprávěcího charakteru, kouzelné pohádky a ústní poesie. 80.—90. léta 18. století jsou dobou rozkvětu tohoto žánru. Jeho autoři a vydavatelé nesledovali vědecké cíle, tj. nechtěli vydat skutečně lidovou pohádku. Snázili se dát převážně měšťskému lidu zábavnou četbu. Tyto publikace „pohádek“ byly v podstatě sbírkou literárních děl. S lidovou pohádkou je pojily jenom některé kouzelné motivy, obrazy a prvky pohádkové poetiky. V. I. Černyšev sestavil jejich bibliografii (s více než 60 údaji)¹⁷ a I. Kolesnickaja¹⁸ se pokusila ve speciální stati určit jejich prameny, stylistické zvláštnosti a stupeň folklornosti. Autentické texty lidových rozprávek v nich nenašla. Tyto „publikace“ pohádek byly ve své době velmi populární a některé z nich překročily práh 18. století.

Tradice literární „ruské pohádky“ zanechala stopy na rané tvorbě A. S. Puškina (*Ruslan i Ljudmila*). O několik let později pochopil Puškin pod vlivem společensko-politické situace 20. let 19. století a svého pobytu mezi lidem na vesnici Michajlovské skutečnou lidovost „mužické“ pohádky. Inspiroval se jí a citlivým dotekem svého básnického genia rozmnožil její krásy. Texty lidových pohádek si Puškin přesně nezapisoval. Pořizoval si

jen jejich konspekty.¹⁹ Potřebu přesného zápisu lidového originálu nepocítoval tehdy ani V. A. Žukovskij. Ve výše již zmíněném dopise Anně Petrovně Zontagové žádal, aby pro něho zapisovali lidové pohádky od vesnických vypravěčů „... pokud možno těmi slovy, jimiž je budou vypravovat“, ale hned dodává: „Není třeba je pečlivě psát. Stačí zapsat prostě obsah.“²⁰

Ve sběratelské a vydavatelské činnosti 30.—40. let 19. století sílí stále více tendence přiblížit se k folklorním originálům. V r. 1837 vydává Ivan Vanenko své *Skazki russkije*, zapsané zřejmě z úst lidových vypravěčů. O rok později publikuje Bogdan Bronicyn *Russkije narodnyje skazki*. V předmluvě výslovně uvádí, že zapsal své rozprávky podle slov jednoho sedláka z vesnice u Moskvy, který je opět přejal od svého otce. Lidové pohádky jsou však v obou uvedených sbornících silně stylisovány, neboť jejich autoři — stejně jako mnoho tehdejších sběratelů — se ještě neosvobodili od romantického pojetí lidovosti a lidové poesie.

V téže době sbíral lidové pohádky (kromě jiného lidového materiálu) známý vydavatel přísloví a autor výkladového slovníku V. I. Daľ. Nebyl přesný ve svých zápisech folklorního textu, jak mu později vytkl Afanasjev. Lišil se však od Bronicyna a šlechtického hadatele I. P. Sacharova svou hlubokou znalostí lidového bytu. Ve 40. letech začal horlivě sbírat folklorní památky P. I. Jakuškin, který se již značně přiblížil k metodice vypracované revolučně-demokratickým směrem v ruské folkloristice. Asi patnáct jeho pohádek otiskl Afanasjev ve své sbírce. Byl to poměrně malý počet proti tisící čísům, jež získal Afanasjev od Dalja. V r. 1946 bylo založeno *Russkoje Geografičeskoe obščestvo*, vědecká společnost, která měla po celou dobu svého trvání blahodárný vliv na sbírání různého etnografického materiálu, mj. též pohádek. V jejich archívech se brzo nashromáždilo značné množství lidových rozprávek, odevzdaných Afanasjevovi v r. 1852. Tyto a ještě jiné fakty svědčí o tom, že na konci 40. let minulého století bylo zapsáno velké množství folklorního materiálu. V tisku však nevyšel po sbírce I. P. Sacharova *Russkije narodnyje skazki* (1840) ani jeden pohádkový sborník, a to až do r. 1855. Příčiny tohoto jevu mají hluboké kořeny v politické atmosféře oné doby. Reakční ideologové hovořili o lidu jako o pasivní a nevolnickým právem spokojené společenské vrstvě. Lidová slovesnost však jejich falešná tvrzení vyvracela. Proto byla v tisku nežádoucí. Také carská censura ji nepropustila. Její „přísnost“ byla tak velká, že neušetřila ani příslušníky pravého křídla společenského myšlení 40.—50. let 19. století: V. I. Daľ musel dlouho čekat na povolení k vydání sborníku lidových přísloví; P. V. Kirejevskij se pak vůbec nedočkal publikace své sbírky lidových písní (zemřel v r. 1856). Usilí reakce udusit v podmínkách předreformního sociálního vření v lidových vrstvách stále rostoucí společenský a vědecký zájem o lidovou poesii a vnímavou pozornost vzdělaných a pokrokových lidí k osudu utlačeneho lidu bylo však nakonec marné. V napjaté politické atmosféře v polovině 19. století začínají vycházet jednotlivé sešity Afanasjevova monumentálního sborníku *Narodnyje russkije skazki* (8 sešitů, 1855—1863). Led byl prolomen. Ruská folkloristika se obohatila v 60.—80. letech minulého věku velkým počtem významných publikací všech základních druhů a žánrů lidové slovesnosti. Vychází konečně sbírka V. I. Dalja *Poslovicy russkogo naroda* (1861), dále dlouho očekávaný sborník P. V. Kirejevského *Pesni, sobrannyje P. V. Kirejevskim* (10 sešitů, 1860—1874), pohádky a hádanky I. A. Chudjakova, pohádky A. A. Erlenvejna a Je. A. Čudinského, sbírka písní P. Jakuškina, sborník bylin P. N. Rybnikova, první sborníky P. V. Sejna, sborníky plátů Je. F. Barsova, *Onežskije byliny* A. F. Gifferdinga, sbírka zaříkadl L. N. Majkova a P. S. Jefimenko atd. Společensko-politické názory vydavatelů těchto početných publikací lidové poesie byly ovšem různé, což zanechalo jisté stopy na jejich charakteru. Objektivně měly však všechny tyto sborníky velký význam pro pokrokový společenský vývoj. Afanasjevova sbírka pohádek stojí v čele této bohaté plejády folklorních sborníků 60.—80. let 19. století. Vznikla na základě materiálu, sebraných převážně demokratickou inteligencí. Z tohoto hlediska jí patří první místo v demokratické linii dějin ruského sběratelství lidové poesie. Afanasjev byl jen prvním vydavatelem pravých lidových pohádek, neboť přejímal jejich texty zpravidla „z druhé ruky“. První velký sborník lidových báchorek, zapsaných vydavatelem bezprostředně z úst lidu, uveřejnil Afanasjevův současník I. A. Chudjakov (*Velikoruskije skazki*, I—III, 1860 až 1862).

3.

Kniha *Narodnyje russkije skazki* A. N. Afanasjeva umožňuje širokým čtenářským kruhům seznámit se s velkým bohatstvím ruského pohádkového eposu a je dodnes základním studijním pramenem ruské pohádky. V minulém roce vyšlo v sovětském Státním naklada-

telství krásné literatury její nové (celkem již šesté) úplné vydání.²¹ Má charakter vědecko-populární publikace a je určeno širší veřejnosti. Její redaktor — přední sovětský folklorista prof. V. Ja. Propp — byl nucen omezit vědecký aparát zhruba na jednu pětinu celkového počtu stran. Patří k němu úvodní stať a poznámky na konci každého ze tří svazků.

V „Předmluvě“ pojednává V. Ja. Propp velmi stručně, ale výstižně o životě a díle Alexandra Nikolajeviče Afanasjeva, o dějinách vzniku, plánu sestavení, významu a místě jeho pohádkového sborníku v ruské folkloristice, o Afanasjevových teoretických názorech a o jeho redaktorské práci při publikaci folklorních textů. Na konci svého úvodu podává Propp charakteristiku pohádek a složení sborníku *Narodnyje russkije skazki*. Při svém výkladu celkové problematiky naráží badatel nevyhnutelně na složité otázky. Všimneme si nyní, jak některé z nich řeší.

Autor hovoří dosti podrobně o vzniku, rozvoji a teoretických principech tzv. mythologické školy, k níž patřil Afanasjev. Zdůrazňuje, že přes všechny metodologické omyly měla mythologická škola na ruské půdě ve své době nesporně pokrokový význam. Vidí jej v tom, že učila lásce, šetrnému vztahu a hluboké vřímavosti k lidové poezii a dále v tom, že svými srovnávacími studii rozšiřovala horizonty. Tím se lišila od soudobých šovinistických snah slavjanofilů a představitelů oficiální národnosti, propagujících národně omezené studium lidové slovesnosti.

Zajímavé myšlenky vyslovuje badatel při kritice hlavních nedostatků mythologické školy. Ukazuje nejdříve na mylný názor mythologů, že podobnost sujetů pohádek je dána společným původem a krví. Sám se pak domnívá, že tento zajímavý jev „má složitější příčiny historického charakteru“. Svou myšlenku podrobněji nerozvádí. Mythologové tvrdili, že základním pramenem poesie jsou náboženské představy a že každá památka lidové tvorby slovesné je konec konců alegorickým ztvárněním lidového mythu. Propp správně kritizuje toto pojetí a řeší složitou otázku vztahu mythu a lidové pohádky takto: „Ačkoli nelze popírat, že pohádka byla spjata na raných stupních svého vývoje s náboženskými představami, přece rozvoj prvobytných forem myšlení, prvobytného myšlení není spjat s pasivním uclíváním slunce, ale s prací člověka a jeho bojem s přírodou.“ (Rec. kniha, sv. I, str. VII). Současné sovětské pojetí otázky o původu umění a o úloze náboženských představ v jeho rozvoji vyloužil podrobněji K. Čistov ve své stati *Proischozdenije poezii i rannije stadij jeje razvitiija*.²²

Presvědčivá jsou slova V. Ja. Proppa o tom, že Afanasjev jako vydavatel pohádek překonal kvalitativně i kvantitativně sborník svých předchůdců brě Grimmů *Kinder- und Hausmärchen*. Kniha německých sběratelů obsahuje sto čísel, zatím co sborník Afanasjevův má kolem šesti set pohádek. Je to největší sborník lidových pohádek na světě. Bratři Grimmové nepochopili ještě význam variant a otiskli každý sujet v jedné podobě. Afanasjev měl jasnou představu o vědecké hodnotě variant a vydal všechny, jež měl k dispozici. Pořadí pohádek v německém pohádkovém sborníku je docela náhodné. Afanasjev uskupil materiál pro druhé vydání podle určitého systému: pohádky o zvířatech, pohádky kouzelné, pohádky novelistické a lidové anekdoty. Tím vytvořil klasifikaci pohádkového eposu, kterou dodnes přijímá celá evropská věda. Bratři Grimmové dosti volně zacházeli s lidovými originály. Upravovali jejich styl a jazyk. Afanasjev považoval naopak folklorní text za nedotknutelný a jen v jednotlivých případech vnašel do znění rukopisů některé redakční opravy, připomíná Propp. Jeho charakteristika redakční práce Afanasjeva je příliš obecná a nepostihuje celou složitost jevu. Mnohem přesnější je v tomto smyslu M. K. A z a d o v s k i j.²³

Poznámkový aparát šestého vydání sborníku *Narodnyje russkije skazki* je umístěn na konci každého dílu. V poznámkách k prvnímú svazku seznamuje redaktor publikace své čtenáře s předcházejícími vydáními knihy, dále s principy nového vydání a se systémem vysvětlivek k jednotlivým pohádkám. Tyto vysvětlivky spolu se slovníčkem málo užívaných a oblastních slov provázejí příslušné folklorní texty a jsou v každém svazku. V třetím díle je navíc ukazatel sujetů, topografický ukazatel, jmenový ukazatel, předmětový ukazatel a nakonec abecední ukazatel pohádek ke všem třem dílům; jsou přehledné a velmi pečlivě zpracovány. Ve zvláštní příloze jsou tu rovněž otištěny Afanasjevovy předmluvy k jednotlivým sešitům prvního vydání a k druhému vydání. Dávají jasnou představu o cílech, které Afanasjev svou sbírkou pohádek sledoval. Na konci přílohy stojí ještě Afanasjevova poznámka — stať o pohádce *Jeruslan Lazarevič*.

Afanasjevův sborník pohádek vyšel čtyřikrát před Revolucí (1. vyd. 1855—1863; 2. vyd. 1873; 3. vyd. 1897; 4. vyd. 1914) a dvakrát v epoše sovětské (5. vyd. 1936—1940; 6. vyd. 1957). V druhém vydání dostala každá pohádka jméno a číslo. Varianty té či oné pohádky připojovaly se k příslušnému číslu a označovaly se latinskými písmeny. Tak např. pohádka v třech carstvích, která má tři varianty, byla označena nejdříve číslem

a názvem (*71. Tri carstva: mednoje, serebjanoje i zolotoje.*) a každá její varianta latinskými písmeny (a, b, c), Komentáře k pohádkám přesunul Afanasjev do posledního (čtvrtého) svazku. A to přišlo vhod širší čtenářské obci, kterou zajímaly texty pohádek, nikoli jejich vědecké výklady. Ty zpravidla nečtla.

Třetí a čtvrté vydání knihy připravil do tisku A. Je. Gruzinskij. Redaktor ponechal text a číslování pohádek beze změn, ale umístil Afanasjevovy komentáře k pohádkám za každou příslušnou pohádku. Tím opět narušil nepřetržitý sled folklorních textů.

Páté vydání knihy vyšlo již v sovětském období. Liší se od všech předcházejících zejména novým číslováním a novými komentáři. Původní označení textů čísla a latinskými písmeny bylo nyní nahrazeno průběžným postupným číslováním. Latinská písmena pro označení variant byla vypuštěna. Každý text dostal číslo. Do tohoto číslování byly pojaty i ty pohádky folklorního původu, jež Afanasjev otiskl v poznámkách. Pohádky knižního původu umístili redaktori ve zvláštní příloze na konci každého svazku a označili je jiným číslováním. Komentáře k pohádkám napsal N. P. Andrejev. Jsou dodnes nezbytnou pomůckou každého specialisty, zabývajícího se studiem pohádky.

Šesté, námi recenzované vydání navazuje v číslování pohádek na vydání páté. Zařazuje však zvláště označené pohádky knižního původu v pátém vydání do normálního číslování. Andrejevovy komentáře redaktor V. Ja. Propp vypustil a nahradil stručnými vysvětlivkami a odkazy na starší i novou literaturu. Nové vydání se liší od předcházejícího zejména tím, jak důsledně převádí všechny Afanasjevovy texty do současné orthografie a v souhlase se současnou orthoepií. Má to ulehčit čtenáři proces uměleckého osvojení pohádek. Lidová lexika a morfologie se však nemění. Bibliografie lidové pohádky a literatury o ní uvedena není. Místo ní je vydání opatřeno ukazatelem všech sujetů Afanasjevova sborníku (podle systému Arne—Andrejev) s odkazy na jejich varianty v jiných sbírkách až po současnost.

V starší a nové vědecké literatuře se užívá většinou staršího označení Afanasjevových pohádek. Praxe teprve ukáže, zda se vžije nové číslování, jež zavedli sověšští redaktori sborníku. V. Ja. Propp si uvědomuje současnou rozkolísanost v užívání staršího a nového číslování. Proto uvádí v poznámkách ke každé pohádce vedle nového čísla textu též číslo druhého—čtvrtého vydání a sešit i číslo textu v prvním vydání.

Nové vydání Afanasjevova sborníku *Narodnyje russkije skazki* můžeme jen uvítat. Dostalo se u nás do rukou širší čtenářské a badatelské obce. V zamyšlení nad ním netajíme se však přáním, aby v budoucnu vyšlo ve dvou jasně vyhraněných formách: jako populární kniha s krátkým úvodem a jako publikace s důkladným vědeckým aparátem. Domníváme se totiž, že širší čtenářská obec nechte redaktorovy zkrácené poznámky ani ve vědeckopopulárním vydání sborníku. Pro vědecké kruhy pak takový typ vydání nedostačuje. Vezmeme-li navíc v úvahu, že páté vydání sborníku, jež má vědecký charakter, je např. v našich podmínkách neobyčejně vzácné (jeden exemplář v ČSR), nebude těžké pochopit, že naše přání vyvrstá z konkrétních potřeb vědecké práce.

Na závěr ještě malou poznámku k vnější úpravě šestého vydání. Kniha vyšla v dvojí úpravě. První z nich (tiskárenská poznámka na poslední stránce publikace: „*Zakaz No 79*“) je velmi dobrá (papír, vazba). Druhá úprava („*Zakaz No 677*“) je sice o několik korun lacinější, ale málo lákavá.

POZNÁMKY

¹ Полное собрание сочинений В. Г. Белинского. Под ред. Венгерова, т. VIII, стр. 463—464.

² V knize: К. Грот, Из переписки А. П. Зонтаг с В. А. Жуковским. Русская Старина, 1909, № 10.

³ С. Ф. Елеонский, Сказки в быту и рукописной литературе XVIII века. Ученые записи Московского городского педагогического института им. В. П. Потемкина, т. XXXIV, 1954, стр. 94—95.

⁴ С. В. Савченко, Русская народная сказка. (История собирания и изучения.) Киев 1914.

⁵ Tamtéž, str. 62. Autor tu doslova píše: „Дальнейшая судьба рукописи неизвестна.“

⁶ С. Ф. Елеонский, cit. stať, str. 102—104.

⁷ Viz tamtéž.

⁸ С. В. Савченко, cit. kniha, str. 61—62.

⁹ Srv.: В. П. Адрианова-Перетц, Социально-бытовая народная поэзия

XVII века. V knize: Русское народное поэтическое творчество, т. I. Очерки по истории русского народного поэтического творчества X — нач. XVIII веков. Изд. АН СССР, М.—Л. 1953, стр. 449. — С. Ф. Елеонский, cit. stat, str. 98—100.

¹⁰ Badateľ tu má na myslí Bogdana Bronicyna (nikolli tedy Bronickéhoho, jak je myslne v textu uvedeno), autora sb. „Russkije narodnyje skazki“ (1838).

¹¹ Виктор Шкловский, *Матвей Комаров, житель города Москвы*. „Прибой“, Ленинград 1929, стр. 260.

¹² Srč.: Б. Н. Путилов, *Народное творчество древней Руси (X—XVII вв.)*. V knize: Русское народное поэтическое творчество. Пособие для вузов. Под ред. проф. П. Г. Богатырева. Учпедгиз, М. 1956, изд. 2-ое, стр. 191. Srč. str. 201. — В. П. Адрианова-Перетц, cit. stat, str. 446—453. — С. Ф. Елеонский, cit. stat, str. 85—86.

¹³ С. В. Савченко, cit. kniha, str. 1.

¹⁴ С. Ф. Елеонский, cit. stat, str. 89.

¹⁵ П. Д. Ухов, *К истории термина „былина“* Вестник Московского университета, серия общественных наук, 1953, № 4, стр. 129—135.

¹⁶ Srč. parč.: Г. Гуковский, *Очерки по истории русской литературы XVIII в.* Изд. АН СССР, Москва 1936, стр. 14.

¹⁷ В. И. Чернышев, *Русские сказки в изданиях XVIII века*. V knize: „С. Ф. Ольденбургу к пятидесятилетию научно-общественной деятельности, 1882—1932“. Сборник статей. Изд-во АН СССР, Л. 1934, стр. 585—609.

¹⁸ И. Колесницкая, *Русские сказочные сборники последней четверти восемнадцатого века*. Ученые записки Лен. гос. ун-та, 1939. (Серия филологических наук, вып. 2), стр. 189—218. Srč. kritický ohlas na tuto stat: С. Ф. Елеонский, cit. stat, str. 105.

¹⁹ Viz podrobněji v knize: М. К. Азадовский, *Литература и фольклор. Очерки и этюды*. ГИХЛ, Л. 1938 (v kapitole: Сказки Арины Родионовны).

²⁰ Viz: К. Грот, *Из переписки А. П. Зонтаг с В. А. Жуковским*. Русская Старина, 1909, № 10.

²¹ *Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах*. Подготовка текста, предисловие и примечания В. Я. Проппа. ГИХЛ, М. 1957.

²² V knize: Русское народное поэтическое творчество. Пособие для вузов. Под общей редакцией проф. П. Г. Богатырева. Изд. 2-ое, М. 1956, стр. 169—176.

²³ М. К. Азадовский, *Собрание фольклора в 60-х—80-х годах XIX века*. Tamtéž, str. 112—113.